

ADOLF PORTMANN (1897-1982): ŽIVOT, KOŘENY, MYŠLENKY

Stanislav Komárek

ŽIVOTOPIS

V podivném měšťanském rezervátu Švýcarska se ve 20. století zachránily a mohly kontinuálně tvořit dvě osobnosti, osudově jaksi provázané – C. G. Jung a Adolf Portmann. Je pozoruhodné, že v osadě Klein-Hüningen, kdysi vesnici a dnes průmyslovém předměstí Basileje zhruba na způsob pražské Michle, trávil své dětství a mládí nejen Jung (1879-1961), ale narodil se zde i Portmann (shodou okolností 1897, a to 27. 5.). Čím byla tato osada, snad kdysi idylická, tak vhodná právě pro raný vývoj obou zmíněných myslitelů, je dnes těžko odhadnout. Portmannovo dětství v Klein-Hüningenu bylo dosti proletářské. Jeho rodiče, Karl Adolf (1864-1934) a Elisabeth rozená Rohr (1868-1932), pocházeli z městečka Lörrach, ležícího poblíž Basileje, ale už na německé straně. Portmann starší se vyučil grafikem, ale adekvátní práci nesehnal, takže po léta jezdil s tramvají a poté byl u basilejských dopravních podniků jakýmsi podúředníkem, byl to údajně nadšený sociální demokrat. Portmann měl o tři roky mladšího bratra Johanna Rudolfa, o němž není nic dalšího známo – snad byl, v duchu obvyklé kompenzace v rámci rodin, šedě-bezvýznamným pracujícím, snad zemřel v dětství. Nikdo z pamětníků o něm nevěděl a do kantonálních matrik jsem cestu nevážil.

Portmannovo dětství bylo od samého počátku lemované krajně intenzivním zájmem o živou přírodu a přáním studovat biologii, což se mu po ukončení gymnázia zdařilo. Už jako gymnazista krásně kreslil, nakreslil si svou první „zoologickou knihu“ podle nejruznějších knižních předloh a přivydělával si na studia jako ilustrátor

a grafik. V r. 1921 promoval, jeho diplomová práce pojednávala o systematicce, ekologii a etologii vázek basilejského okolí. Následujících pět let (1921-25) strávil, zčásti i díky příspěvkům zámožného sponzora, dalším studiem a prací na univerzitách v Berlíně, Paříži, Mnichově a Ženevě, a především na francouzských stanicích pro mořskou biologii na atlantském i středomořském pobřeží. Tato doba Portmanna neobyčejně ovlivnila, neboť se seznámil nejen s tzv. „německou“ biologii v dobách jejího největšího rozkvětu, ale zejména z vlastní zkušenosti poznal mořské organismy, pro něž se nadchl a jejichž studiem (zejména zadožábrych plžů a hlavonožců) strávil pak už většinu života (zejména na Helgolandu a ve francouzských terénních stanicích – Roscoff, Villefranche-sur-Mer, Banyuls-sur-Mer). K dalším úběžníkům jeho odborného zájmu patřili zejména ptáci a obratlovci vůbec (vydal i obsáhlou příručku jejich srovnávací anatomie) a kupodivu i člověk jako biologický jev (Portmann ovšem důkladně znal zoologii celou, takřkajíc od trepek po jeleny, což už je dnes jevem zcela výjimečným, ale mezi válkami se od zoologa z profese něco podobného očekávalo). V roce 1925 se Portmann vrací do Basileje, kde se záhy habilituje (1926) a v roce 1928 se stává zástupcem svého v té době už těžce nemocného učitele Friedricha Zschokkeho a *de facto* vedoucím celého zoologického ústavu (*de jure* teprve r. 1933, kdy je také jmenován řádným profesorem, mimořádným byl jmenován 1931).

Poté nastává Portmannovi dlouhá doba relativního klidu, nepřerušeno úplně ani vypuknutím války, kdy vede zoologický institut univerzity, školí diplomanty a doktoranty, píše četné odborné i populární publikace, pravidelně vystupuje v rozhlasu a stává se ve Švýcarsku všeobecně známou osobností. Tato zdánlivá idyla, ukončená až Portmannovým penzionováním v r. 1968 a nechávající Portmannovi ochutnat i ze slastí a strastí akademického fungování (děkan filosoficko-přírodovědecké fakulty, rektor univerzity, činovník nejrůznějších nadací a učených společností). Jeho nástupcem se stal W. Stingelin, čímž byla kontinuita směru na ústavu přerušena. Někdy bývá Portmann prezentován jako aplikátor Jungových myšlenek do oblasti biologických nauk, což je pravda jen zčásti – spíše se zde jednalo o „konvergenci“, než o jednostranné kopírování Junga Portmannem (oba ostatně kořenili ve stejném myšlenkovém substrátu kontinentálního myšlení přelomu století a meziválečných let).

Portmann a Jung se v mládí sešli a zároveň minuli ještě jednou, jako asistenti u profesora zoologie a srovnávací anatomie Friedricha Zschokkeho ve starobylé univerzitní budově v ulici Rheinsprung na břehu Rýna. Jung, jehož nadchlo Zschokkeho evoluční myšlení líčící, jak si živé organismy včetně člověka v sobě nesou stopy své fylogenetické minulosti, byl jeho „mladším asistentem“ od roku 1895 zřejmě až do konce svého studia (1900), Portmann byl přímo jeho diplomantem, poté „prvním asistentem“ a posléze, jak vylíčeno, i nástupcem. Po létech těžko říci, co bylo vlastně na Zschokkem tak charismatického – jeho práce o fauně Alp, lososech, motolicích a jiných rybích parazitech jsou řádné, leč nikoli mimořádné, k obdobným žákům by si však mohl každý vysokoškolský kantor gratulovat. Potřetí se oba pánové setkali a poprvé neminuli koncem války, Jung údajně léčil Portmannovu ženu Geneviève rozenou Devillers, rodilou Pařížanku, kterou si Portmann přivezl jako živý suvenýr z četných pobytů v mořské biologické stanici v Banyuls-sur-Mer na francouzském pobřeží. Původně byla ženou biologa André Migota, Portmannova dobrého přítele a spolupracovníka, s nímž Portmann ve dvacátých letech společně publikoval několik prací. Můžeme-li věřit ústnímu podání, jejich přátelství neutrpělo ani poté, co se Geneviève v roce 1931 provdala za Portmanna a přivezla s sebou do Basileje i dceru z prvního manželství (vlastní děti Portmann neměl). Nikdy se nenačila německy a svou praxi zubní lékařky už také nikdy neprovozovala – zčásti kvůli jazykové bariéře, později i pro pokračující duševní obtíže (basilejská němčina má mnoho francouzských výpůjček a fráze pozdravné, rozlučovací, projevy údivu atd. jsou francouzské celé – všichni vzdělanější lidé ve městě tento jazyk znají a Portmann sám prý mluvil zcela bez akcentu). Jung s Portmannem v sobě záhy našli intelektuální zalíbení a počínaje rokem 1946 byl Portmann pravidelně zván na Eranos-Tagungen, známé elitní intelektuální sedánky či konference, které za Jungovy patronace pořádala holandská mecenáška Olga Fröbe-Kapteyn v Casa Eranos v Asconě na březích Lago Maggiore v jihošvýcarském kantonu Tessin. Mezi honorací, kterou tvořili krom Junga např. Karl Kerényi, Mircea Eliade, Rudolf Otto, James Hilman, Gershom Scholem, Erich Neumann, Hugo Rahner, Helmut Plessner, Gerhardus van der Leeuw, Frederic Buytendijk, Henri Corbin (iranista), Hellmuth Wilhelm (sinolog), Fritz Maier (orientalista), byl Portmann

jediným biologem a jeho příspěvky pravidelně zdobily známé *Eranos-Jahrbücher*, sborníky, které se z těchto sezení vydávaly. Vždy si pro pobavení představuji, jak spolu o přestávkách Jung s Portmannem rozprávěli svou švýcarskou mateřštinou a teprve ve styku s cizinci přeskočili do němčiny, kterou se v mládí museli jako cizí jazyk pracně naučit. Portmann se coby „korunní princ“ už za Jungova života věnoval přípravě těchto setkání – řecké slovo *eranos* znamená hostinu, kam každý účastník něco přinese – a po Jungově smrti vedení zcela převzal, r. 1962 zemřela i O. Fröbe-Kapteyn. Až do roku 1978, kdy už těžce nemocný svůj příspěvek přednesl jen s obtížemi, na všech konferencích vystupoval a po jeho smrti 26. 6. 1982 řečená Eranos-Gesellschaft, vedená holandským sinologem Rudolfem Ritsemou, už jen skomírala, byť pokusy její zasedání obnovit trvají dosud. Portmannův život byl mnohem chudší na pohnuté a pikantní momenty nežli život Jungův – za války, kdy se čekala německá invaze a Basilej byla důkladně opevněná, sloužil Portmann dva roky jako dělostřelecký důstojník – díky tomu byl trochu nahluhlý a na terénních exkurzích prý zpěv mnohých ptáků ani neslyšel. Po válce Portmann, naprosto nepodezřelý ze sympatií k nacistům, jezdil, zpočátku doslova na americkém džípu, do Německa „kádrovat“ tamní biology a další vzdělance při poválečném obnovování univerzit. I takový Konrad Lorenz prý mu vděčil za to, že dostal alespoň v rámci Max-Planck-Gesellschaft šanci ještě jednou začít. Portmann se nikdy politicky ani nábožensky neangažoval, ale po sovětské invazi do Maďarska r. 1956 prý se svými žáky uspořádal protestní pochodňový průvod. Žáci, sami už zestárlí, líčí Portmanna jako neobyčejně charismatickou osobnost a vynikajícího přednášeče, jeho rozhlasové příspěvky byly po celém německy mluvícím prostoru velice populární. Měl jsem možnost slyšet jeho přednášky ze záznamu a sotva si lze představit něco rétoricky, jazykově i obsahově lepšího – lze na tom jen vidět a litovat, jak velmi kultura mluveného (i psaného) slova upadla. Málo se ovšem ví, že Portmann po dlouhá léta pravidelně držel ve švýcarském rozhlase krátké novoroční půlnoční projevy, jež v jiných státech přísluší prezidentu či premiérovi (vzpomene si někdo na jméno alespoň jediného švýcarského prezidenta? – dobře fungující stát si výrazných osobností a pevné ruky ani nežadá). Portmannův projev z roku 1942, básnický a strhující, o temnotě v člověku a jejím šíření je vůbec to nejpůsobivější, co jsem kdy

slýšel. Portmann byl i v práci kromobyčejně efektivní, psal se stejnou pečlivostí příspěvky do předních časopisů i vlastivědných sborníků a jeho pozůstalost, uložená v basilejské knihovně ve více než sto krabicích, budí podiv. Když jsem se prohrabával tímto obrovským množstvím písemností, poznal jsem, jak je důležité papíry také likvidovat – dnes, v době počítačů, je to ostatně snazší – stačí jen včas mazat. Portmann sám vyházel už za svého života většinu korespondence, i tak však pražské filosofy potěšilo, když jsem přivezl opisy dvou dosud neznámých Heideggerových dopisů Portmannovi, v nichž se jindy hyperkritický filosof rozplývá chválou nad knihami *Die Tiergestalt* a (zřejmě) *Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen*. I materiály, týkající se společnosti Eranos, byly krajně zajímavé. Poučné jsou i obsáhlé seznamy knih z Portmannovy knihovny, plné francouzských myslitelů, zvláště existencionalistů, a básníků, doplněné krom německé biologie i o fenomenologii. Bylo vidět, že majitel měl dobrý vztah k výtvarnému umění a poezii, nikoli ale například k hudbě. Jinak se ale dá říci, že vše, co měl Portmann za důležité, za svého života i publikoval a nějaký zážrak z pozůstalosti čekat nelze. Ostatně je právě proti Portmannovu duchu se v pozůstalostech přebírat a vydávat z nich rozmanité fragmenty a nedodělky – to, co nejlépe vyjadřuje podstatu autora, zajisté vydal sám (pokud snad předčasně nezemřel či netrpěl pod cenzurou) a to, co skryl, skryl z nějakého dobrého důvodu a vytahovat to na světlo se přičí dobrému vkusu podobně jako senzacechtivě-pokleslý žurnalismus či vytahování střev. Pokud naše písemnosti nebudou nikoho zajímat, je dobře ušetřit potomkům práci s jejich vyhazováním – a pokud snad budou, je dobře je také vyhodit závčas. Po Portmannově penzionování a zvláště po jeho smrti „pravověrní“ biologové jeho žáky jako „filosofické tlachaly“ ze Zoologického institutu v Basileji vypudili, když jsem tam před léty při sestavování jeho biografie jednou volal, nevěděli mladší pracovníci, kdo to byl, a teprve jedna stará laborantka si vzpomněla. V městě samém je ale jako myslitel dobře znám.

PORTMANNOVY MYŠLENKOVÉ KOŘENY

Portmann nebyl pochopitelně přes svou ojedinělost jevem náhle povstalým kdesi ve vakuu. Naopak, je posledním výrazným představitelem a v zásadě vyvrcholením tzv. „německé“ či kontinentální školy v biologii. V letech zhruba 1780-1945 neexistuje biologie jako jeden nadnárodní proud, ale velmi výrazně se rozděluje minimálně ve tři větve, pěstované v různých jazycích – biologii francouzskou, anglosaskou a německou (myšlen je zde publikační jazyk, nikoli mateřský – do „německé“ oblasti patřilo i Holandsko, Čechy, Pobaltí a St. Petersburg v Rusku). Je podivnou skutečností, že už sama struktura jazyka předznamenává, co a jak bude o věcech vlastně myšleno (dřívější perioda „latinská“ a pozdější „anglická“ opět tvořily biologii pouze jednu). Německé biologické myšlení se tradičně zajímalo o živý organismus v jeho proměně (nejoblíbenějším tématem byla embryologie) a zdůrazňovalo vždy jeho celistvost, komplexnost a autonomii. Někteří z Portmannových myšlenkových předchůdců (Süffert, Henke, Švanvič) se zabývali studiem zvířecích kreseb, přičemž dospěli k závěru, že jejich evoluce i ontogeneze mají svou vlastní dynamiku a vlastní „výtvarný kánon“, na selekčních tlacích zvnějšku téměř zcela nezávislé. Německá biologie byla myšlenkově velmi komplexní a úzce propletená i s německým myšlením filosofickým (není bez zajímavosti, že seberepresentace jako jevu si povšiml už I. Kant – jeho termín *Zweckmässigkeit* znamená právě směřování k účelu jevení se) a komplikovaný byl i jazyk, kterým se vyjadřovala. K. Henke používá ve svých studiích o evoluci motýlích kreseb tolik speciálních výrazů, že je jakýmsi „Heideggerem německé biologie“ a i rodilý mluvčí čte tyto neobyčejně zajímavé a myšlenkově bohaté práce s krajním vypětím. Německá biologie, která je stejně interesantní a svébytná jako třeba věda helénistické Alexandrie, je dnes bezmála stejně zasutá (k „požáru Alexandrijské knihovny“ sice zatím nedošlo, ale německé biologické spisy, dosud hojně zastoupené v knihovnách střeoevropských univerzit, se zvolna stávají nesrozumitelnými, dílem změnou komunikačního jazyka vědy, dílem změnou jejího myšlení jako celku). Po porážce a zahanbení na konci poslední války bylo najednou přes noc německé biologické myšlení opuštěno stejně jako skutečně problematické části německého myšlenkového dědictví (vzhledem k tomu, že některé „německé“ vhledy do

přirozenosti člověka i živých bytostí byly mimořádně hluboké, bylo i zacházení s nimi dosti nebezpečné, asi jako pohazování lahvi s myšlenkovým nitroglycerinem; zacházení s klíčovými potencialitami je ostatně obecně věc riziková a nezřídka v dějinách se jí radši šlo z cesty). Protože myšlení jednoho kulturního druhu tvoří jeden celek, nelze jednu jeho součást odhodit a druhou si ponechat a dědictví, pocitované jako neblahé, bylo opuštěno celé a nahrazeno biologickým myšlením anglosaským, které je jednodušší, přehlednější, méně nebezpečné a bohužel také uzavírající některé možnosti vzhledu do živého světa vůbec. Proto paradoxně přežily zbytky „německého“ myšlení v biologii právě v regionech, které necítily odpovědnost za rozpoutání války – ve Švýcarsku, Holandsku, Pobaltí či Čechách (pražská univerzita byla svou strukturou a historií typicky „německou“ univerzitou, a to i ve své větvi s českým vyučovacím jazykem, a svým duchem jí zůstává v zásadě podnes). Právě proto mohl Portmann ve Švýcarsku nerušeně přežít a svůj pohled na živý svět dovést k myšlenkovému zakončení (je příznačné, že později už na kdysi Portmannově stoličce neseděl nikdo s ani vzdáleně podobným zaměřením).

Portmann zde navazuje na tradici německé „autonomistické“ biologie 19. století a první poloviny 20. století, která kořeny už v Goethově přírodovědném díle a německé romantické přírodovědě první poloviny 19. století. Za obzvláštní zmínku zde stojí J. F. Meckel (1781–1833), který při sledování lidské ontogeneze dochází k závěru, že člověk prochází během svého vývoje stadii podobnými měkkýšům, rybám, plazům atd. Tento náhled však neinterpretuje v tom smyslu jako později Haeckel, tj. že ontogeneze je zkrácenou fylogenezí, ale vidí v subhumánních živých organismech – stejně jako v lidských zrůdách – bytosti ustrnulé na nižších stadiích vývoje, tj. jakési deficitní a redukované lidi. Německá biologie, obírající se s obzvláštní oblibou embryologií a ontogenezí vůbec, kulminuje pak kolem přelomu století a po něm „autonomistickým“ náhledem na povahu živých organismů a jejich sebetvoření během ontogeneze (zejména H. Driesch).

PORTMANNOVY NÁZORY NA ŽIVÉ BYTOSTI

Čím se vlastně Portmann natolik lišil od ostatních, rovněž úspěšných a věci znalých profesorů zoologie první poloviny dvacátého století? Jakkoli by jeho akademický životopis nechal soudit na člověka, jehož upadnutí v zapomnění nastává už v okamžiku penzionování a nejpozději snad ihned po smrti, nebylo tomu tak. Portmann byl jedním z neoriginálnějších biologických myslitelů, které 20. století poznalo, byť měla jeho díla mnohem větší ohlas mezi filozofy (zejména filosofickými antropology), teoretiky umění a psychology než mezi biologickou veřejností samotnou (poválečná léta v biologii, dominovaná i v Evropě po vítězství spojeneckých zbraní anglosaskými myšlenkovými proudy, zejména selekcionismem v rámci neodarwinovského paradigmatu, mohla mít stěží pro Portmanna hlubší pochopení, neboť oba myšlenkové světy jsou zcela mimoběžné). Zde stručně zrekapitulované Portmannovy názory na povahu a vzhled živých bytostí jsou obsaženy zejména v knihách zabývajících se „exegezí“ vnějšího vzhledu živých organismů a jeho socioetologickými aspekty: *Die Tiergestalt*, Basel, Reinhardt, 1948, *Das Tier als soziales Wesen*, Zürich, Rhein-Verlag, 1953, a konečně *Neue Wege der Biologie*, München, Piper, 1960, která jediná vyšla i v českém překladu. Živočišné kamufláže, mimetismus a aposematismus v živočišné říši pojednává v knize *Tarnung im Tierreich*, Heidelberg, Springer, 1956 a vnější tvárnost mořských organismů, zejména plžů, v publikaci *Meerestiere und ihre Geheimnisse*, Basel, Reinhardt, 1958. Okrajově se této problematice dotýkají i jiné Portmannovy myslitelské a filozofické publikace, jako sborník esejů *Biologie und Geist*, (1. vyd. 1956), 2. vyd. Göttingen, Burgdorf (ed. Nereide), 1998, dále kniha *Aufbruch der Lebensforschung*, Zürich, Rhein-Verlag, 1965, a konečně Portmannovo pozdní dílo *An den Grenzen des Wissens*, Wien-Düsseldorf, Econ, 1974 zabývající se vztahem vědy, etiky a náboženství a požadující a rozvrhující v této oblasti novou syntézu vykazující respekt před kreativními silami živé přírody, včetně člověka samotného.

Portmann vychází z toho, že sebe prezentace (*Selbstdarstellung*) živého organismu je stejně integrální součástí jeho bytí jako třeba rozmnožování a výměna látková. Tato sebe prezentace se děje exponováním tzv. vlastního jevu (*eigentliche Erscheinung*), což je souhrn všech možných optických, akustických, olfaktorických a dalších vjemů,

včetně etologických charakteristik, které organismus skýtá (celá jeho tzv. eidetická variace). Přitom jsou brány v úvahu jen ty jeho aspekty, které jsou na organismu vnímatelné bez jeho porušení, bez zásahu do jeho tělesné integrity. Tím Portmann v zásadě obrací kritérium v dnešní biologii běžné: že skryté (ať už anatomickou ukrytostí či mikroskopickou velikostí) struktury na živém organismu jsou důležitější a podstatnější než povrchy a vůbec vše evidentní a přímo nazíratelné. Tento vlastní jev je potom zvnějšněním tzv. niternosti (*Innerlichkeit*), souhrnu všech skrytých a přímému vnímání nepřístupných aspektů živého organismu, nikoli nepodobný antickému pojmu *psyché* jakožto principu garantujícímu integritu, individualitu a životní pochody, pracujícímu na principu sebevystavby (a v případě potřeby i regenerace) a majícímu vzor i cíl v sobě samém. Do skrytých aspektů živého organismu počítal Portmann nejen jeho genetické a fyziologické vlastnosti, ale i jeho vnitřní život, zejména pak jeho vztahování se k vnějšímu světu (*Weltbeziehung, Weltzuwendung*). Vnější tvárnost živého organismu je tudíž legitimním vyjádřením jeho přirozenosti a představuje velmi důležitý, ne-li vůbec nejdůležitější aspekt každého živého tvora – zde může být jeho přirozenost přímo nazírána, odčitána, je přístupna přímému eidetickému vnímání. Pojem *Innerlichkeit* pochází už od slavného německého embryologa W. Rouxe – patří sem vše vnějšímu pozorovateli nezřetelné až po freudovsko-jungovské nevědomí (popř. i vědomí: ztotožnění niternosti výhradně s vědomím Portmann ovšem odmítal). Pojmový pár vlastní jev/niternost se sice do určité míry kryje s párem fenotyp/genotyp, ale ne zcela – skryté aspekty fenotypu spadají už do oblasti niternosti. Vlastní jevy liší Portmann dále na adresné (mají adresáta: např. červená náprsenka sameček červenek je určena pro jejich rivaly z řad vlastního druhu, květy vyšších rostlin jsou určeny opylovačům) a neadresné (nemají adresáta – lépe řečeno je obtížné představitelné, že by nějakého měly – např. schránky mřížovců) – v posledku je neadresnost stejně věcí víry, jako třeba přesvědčení, že každá struktura živého organismu nějakým způsobem zvyšuje jeho *fitness*. Portmann vždy zdůrazňuje komunikační aspekty rafinovaně komponovaného vnějšího designu povrchů živých organismů (bytosti „neurčené k nazírání“, embrya, hnízdní mláďata, vnitřní paraziti, jeskynní živočichové, podle toho i vypadají a jejich vlastní jev je chudý až žádný).

Portmann se podrobně zabýval i otázkou tzv. ranku (*Rang*) živočichů: intuitivní pojetí „vysokého“ a „nízkého“ v lidském pocíťování světa, včetně světa živých bytostí, patří k základním ontologickým kategoriím. Je však relativně obtížné jednoznačně vyjádřit, co spojuje živočichy pocíťované jako „vyšší“ oproti „nižším“ – není to jen větší komplexita jejich struktury, ale především jejich vztahování se ke světu, zejména pomocí smyslových orgánů, a jejich relativní autonomie vůči prostředí, v němž žijí, vyjádřená např. pohyblivostí oproti přisedlosti, teplokrevností oproti letargickému strnutí za chladu, samostatnou obživou oproti parazitismu atd. Naproti tomu rank nesouvisí s „úspěšností“: velikostí areálu, počtem jedinců, odolností atd., souvisí ale s komplikovaností duševních pochodů, smyslových vjemů a niterností obecně (opice oproti potkanovi). Živé bytosti vyššího ranku jsou tudíž z jistého hlediska fragilnější a zranitelnější, byť vnitřně komplikovanější a bohatší, jak už ostatně cennější „statky“ svou povahou bývají. (Extrémně „portmannovské“ druhy zvířat, ti různí bažanti, pávi, rajky, jeleni, mandrilové, korálové ryby, velcí motýli, brouci roháči či krasci, zadožábří plži atd., jsou napnuty až k hranici svých fyzických možností, křehké a ohrožitelné i malou změnou prostředí. Jakýmsi způsobem „směřují k smrti“, jsou morbidní v obojím smyslu slova a jejich evoluční budoucnost je prakticky nulová – jsou to typické případy „slepých vývojových větví“. Čím je jejich sebevyjádření excesivnější, tím více se odchylují od původního tvarového archetypu ptáka, plže, brouka atd. Zastírá se tak jejich původní povaha a budí dojem jakési chodící ornamentální ideje, něčeho umělého, často jakoby „na klíček“. Jako by se zde přesunovaly z časnosti do bezčasí, do jakési nehybné, „parmenidovské“ věčnosti, kde už není žádné přístě, žádné budoucí šance. Toto směřování ke smrti a deformace původní přirozenosti jsou ostatně patrné i u lidí posedlých nějakou ideou, pro niž pak umrtvují v ideologické posedlosti jiné či v mírnějších případech sebe sama v příšeří laboratoří, klášterních cel a poustevnických slují. Není ostatně náhodou, že Portmann byl právě zoolog, rostliny by až na výjimky, třeba orchidejí, pro jeho doktrínu nebyly optimálním vyjádřením – houby, tvarové a barevné kreace z mykochitinu a vody bez jakékoli výrazné vnitřní struktury, nafouknuté ideje „an sich“, už zase ano.) Pokud lze rank nějak jakžtakž kvantifikovat, pak je to u vyšších obratlovců váhový poměr vývojově mladších částí mozku vůči moz-

kovému kmeni, u bezobratlých plní podobnou úlohu míra splývání původně oddělených ganglií. Čím je tento tzv. cefalizační index vyšší, tím vyššího ranku je dotyčný živočich (člověk má cefalizační index nejvyšší). S mírou cefalizace souvisí pak i míra diferenciacie vnějšího designu a jeho polarizace v rámci té které živočišné skupiny (u člověka, jehož vlastní jev je, jak se můžeme přesvědčit pohledem do zrcadla cestou z koupelny, mimořádně chudý, dochází k masivní projekci kreativity mimo sebe, do světa jeho nejrůznějších artefaktů, byť i lidský vlastní jev bývá doladřován s velikým důmyslem – tělové malby a líčidla, úprava vlasů a vousů, odívání, parfémy, naopak do jeho „rozšířeného sebevyjádření“ patří celá kulturní krajina, stavby atd.).

Portmannovy metody exegeze vnějšího vzhledu živých organismů připomínají spíše některé metody uměnovědné či strukturalistické (strukturalismu se ale Portmann jen letmo dotýká a tento se také svým preparováním formální kostry z binárních protikladů ze zkoumaných jsoucen hodí v čistě podobě k interpretaci vzhledu živých organismů jen málo). Naprosté oddělení lidského a přírodního světa v novověku a naprostá odlišnost metodiky i způsobu uvazování společenských a přírodních věd pak znemožňují chápat kulturu a její výtvoř jako „pokračování přírody jinými prostředky“. Pokud bychom běžný směr úvah vedených v biologii aplikovali např. na výklad kreseb na řecké amfoře, zněly by otázky dosti nezvykle: Bylo jejich účelem lákat konzumenty na víno v ní obsažené? Či naopak měly děsit a odpuzovat nevítané návštěvníky, aby obsah právoplatnému majiteli nevypili? Nic neilustruje roztržku mezi humanitní a přírodovědnou učeností lépe než právě toto, včetně obtížnosti až nemožnosti mezi oběma kontexty smysluplně tlumočit. Otázky: Co znamená vrána? či Co chtěl jelen vyjádřit svými parohy? jsou v biologickém myšlení přítomné doby nelegitimní a pocíťované jako dětinské. Ne že by biologie vlastní hermeneutiku neměla, naopak. Právě interpretace živočišných zbarvení a kreseb a rovněž fosilií je záležitost ryze hermeneutická, až na to, že její exegeze vychází ze zcela jiných premis než u humanitních disciplín.

Každý myšlenkový systém se v posledku pozná až jaksi „po ovoce“, a jakkoli je Portmannovo přesvědčení o klíčovém významu sebe prezentace rovněž věcí přesvědčení, z něj bezprostředně rezultující výstup, že živý organismus a jeho habitus představují samy o sobě hodnotu, je významnou výchozí pozicí, na níž se ochrana ohrožen

biodiverzity ukotvuje lépe než na „klasickém“ biologickém přesvědčení o snaze genů – či dříve jedinců – o maximální sebepropagaci rozmnožováním – ti podlehnouší měli prostě smůlu a dobře jim tak. Sebe prezentaci chápe Portmann velmi široce – jen v naprosté menšině případů je či může být jejím adresátem člověk – v drtivé většině jsou adresáty živé organismy mezi sebou. Ač Portmann nepopírá význam selekce v přírodě a funkční účelnost mnoha typů vnějšího habitu živých organismů (kryptického, aposematického atd.), nedomnívá se nikterak, že pouze z tohoto hlediska lze neuvěřitelné tvarové a barevné bohatství a obrovskou rafinesu designování povrchů živých organismů vysvětlit. (Obě naznačené pozice jsou v posledku věcí víry, neboť přesvědčit se o povaze evoluce krátkodobým experimentem nelze a vztahování se k účelovosti a „ne-účelovosti“ v přírodě je od dob přírodní teologie 17.-19. století nevděčným a ožehavým tématem.) Pro lepší pochopení používá Portmann Goethovy metafory o divadle. Není sice bez zajímavosti znát dobře jevištní techniku a technické finesy zákulisí, složení barev na jevištních prknech či textilní materiál opony a hereckých kostýmů, je však na první pohled jasné, že v divadle jde o něco jiného – podstatný je předváděný děj, hra, něco, co nelze redukovat na její pomůcky. Proto má Portmann za hlavní v živé přírodě právě toto „drama světa“, způsob, jakým se živé organismy jeví – podstatné je pro něj to jevové, vnější, povrch (tím se liší od celé myslitelské tradice 19. století, která vždy vnější slupky jevů pokládala za to nepodstatné, co pravou podstatu jen zakrývá – tak vnímá svět třeba darwinismus, ale i Freudova psychoanalýza či marxismus – to, o co jde, nahlízejí jen školení specialisté – zasvěcenci, kteří se právě tím liší od laika ulpívajícího na površích věcí a chápajícího je v zásadě tak, jak se jeví). Pronikání do zákulisí živého světa sice nemá Portmann samo o sobě za obscénní a zavrženíhodné, ale velmi nesouhlasí s redukcí biologického výzkumu právě na toto výhradní studium mechanismů. Právě proto Portmann propaguje přístup přicházející k biologickým jevům s co možná nejmenší předpojatostí (úplně bez ní to samozřejmě nejde), nikoli důkladně zpracování tou či onou doktrínou nasazující nám už předem optiku upravující, jak se svět „má a smí jevit“, a představující v samém posledku projekci společenské struktury a funkce do živé přírody. Pro zoologa i zainteresovaného laika je fascinující sledovat jednotlivé příklady, kterými Portmann

své teze dovozuje – tzv. Oudemansův fenomén, jev vyskytující se u všech živočichů s přetržitými povrchy (plazi, ptáci), kdy jsou na peří či šupinách nápadně zbarveny pouze části přístupné optickému nazírání – ostatní jsou zbarveny nenápadně, nejčastěji šedě (selektivní původ takového jevu si skutečně těžko představit). Jev sám se v širším měřítku vyskytuje u celé řady organismů, kde je kresba jaksi „nanesena“ napříč morfologickým danostem na zvíře a tvoří jeden optický celek – třeba u motýlů či žab (Portmann pochopitelně nebyl kreacionista a kritizoval i zjevně teistické koncepce Teilharda de Chardin). Fascinující jsou i Portmannovy exkursy do světa průhledných organismů (některé ryby či pelagičtí plži), kde je obvyklé bilaterální symetrie dosahováno tak, že asymetrický „chumel“ vnitřností obaluje neprůhledná stříbrná membrána (u většiny ostatních druhů, kde je obvykle neprůhledná už pokožka, problémy s „maskováním“ vnitřních asymetrií nevyvstávají), či studie evoluce hadích kreseb jeho nadané žačky Marianne von Harnackové.

PORTMANNOVA ANTROPOLOGIE

Ve filosofických a pedagogických kruzích je lépe než v kruzích biologických známa Portmannova antropologie chápající člověka jako biologickou i kulturní bytost zároveň. V této souvislosti lze kromě drobnějších prací uvést zejména knihy *Die Biologie und das neue Menschenbild*, Bast, Lang, 1942, *Vom Ursprung des Menschen*, Basel, Reinhardt, 1944, *Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen*, Basel, Schwabe, 1944, *Don Quijote und Sancho Pansa. Vom gegenwärtigen Stand der Typenlehre*, Basel, Reinhardt, 1958, *Der Pfeil des Humanen. Über P. Teilhard de Chardin*, Freiburg-München, K. Albers, 1960, *Um das Menschenbild. Biologische Beiträge zu einer Anthropologie*, Stuttgart, Reclam, 1966, *Manipulation des Menschen als Schicksal und Bedrohung*, Zürich, Arche, 1969, *Entlässt die Natur den Menschen? Gesammelte Aufsätze zur Biologie und Anthropologie*, München, Piper, 1970, *Wir sind unterwegs. Der Mensch in seiner Umwelt*. Olten-Freiburg i.Br., Walter, 1971. Portmannovo myšlení o člověku ovlivnili po filosofické stránce zejména Helmut Plessner (*Die Stufen des Organischen und der Mensch*, 1928),

Arnold Gehlen (*Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt*, 1940), Max Scheler (*Die Stellung des Menschen im Kosmos*, 1928) a Karl Jaspers, jeho kolega na univerzitě, s nímž byl ve velmi přátelských stycích a jehož četné dopisy obsahuje i Portmannův archiv (např. knihou *Psychologie der Weltanschauungen*, 1919). Husserlovu fenomenologii zprostředkoval Portmannovi jeho přítel Silvasi (Portmann byl neobyčejně sečtělý i ve filosofii francouzské, zejména oblíboval Raymonda Ruyera a existencialisty). Z biologů Portmannovu antropologii nejvíce ovlivnili ~~Jacob~~ von Uexküll (*Umwelt und Innenwelt der Tiere*, 1909), holandský anatom Louis Bolk (*Das Problem der Menschwerdung*, 1926) a jeho krajan, biolog Frederik Buytendijk.

Člověk je u Portmanna posuzován stejně jako ostatní živé organismy, tj. jeho vnější tvářnost je výrazem jeho přirozenosti. Zvláště důkladně se Portmann zabývá srovnáním ontogeneze člověka a antropoidních opic, popřípadě i jiných savců. Podobně jako i jiní biologové rozeznává Portmann u savců dvě strategie v individuální ontogenezi. U první skupiny zůstávají mláďata delší dobu v hnízdě (*Nesthocker*), jsou při narození relativně bezmocná, slepá, odkázaná na péči rodičů, váha mozku se během vývoje do dospělosti zvětší více než pětkrát (hmyzožravci, hlodavci, šelmy atd.). U druhé skupiny (*Nestflüchter*) jsou mláďata schopna rodiče velmi brzy následovat, rodí se dobře pohyblivá, vidoucí, osrstěná, váha mozku se během postnatálního období zvyšuje méně než pětkrát, mláďata představují tvarově víceméně zmenšené vydání dospělých (kopytníci, ploutvoňožci, kytovci). V případě člověka (a v omezené míře i vyšších primátů) mluví Portmann o „sekundárním setrvávání v hnízdě“, kdy se mláďata rodí bezmocná, ale s otevřenými očima i ušima a značně vyvinutou hmotou mozku, a jsou nošena matkou až do dosažení parametrů mláďat druhé jmenované skupiny („*Tragling*“). U člověka mluví Portmann přímo o „fyziologickém či normalizovaném předčasném porodu“. Dítě dosahuje stupně vývoje typu „*Nestflüchter*“ zhruba v roce života (stupeň vývoje identický s prvním naznačeným typem „*Nesthocker*“ prodělává lidský fétus už v uteru, kdy mezi 3.-5. měsícem dochází k srůstání očních víček). Jako by tedy fetální vývoj člověka trval 20-22 měsíců, čemuž odpovídá i růstová křivka, která je v prvním roce prakticky identická s růstovou křivkou jiných savců během fetální periody. Portmann zde u člověka mezi 10.-22. měsícem hovoří o „sociálním uteru“, v němž se dítě vyvíjí.

Z hlediska srovnání s jinými savci je u člověka jedinečné i opětovné zrychlení růstu v pubertě a pro savce této váhové kategorie neobyčejně pomalý růst a dlouhý život, a to i ve srovnání s nejbližší příbuznými antropoidními opicemi. Portmann rovněž vyzdvihuje období stáří jakožto periodu se smysluplným obsahem, podstatně se odlišující od pouhého tělesného a duševního chátrání jiných živočišných druhů v pokročilém věku. U člověka jako jediné živé bytosti se objevuje poměrně dlouhá životní perioda (přes 1/3 života), která sice následuje za reprodukčním obdobím a je svou podstatou involutivní, přesto představuje novou kvalitu a má svou smysluplnou funkci i v sociální struktuře, kde reprezentuje předávání tradice, paměť, zkušenost a odstup od bezprostředního zážitku: stará zvířata jsou na rozdíl od lidí vždy spíše troskami.

Právě sledování rané ontogeneze člověka, zvláště v jeho fetálním stadiu, připadá Portmannovi pro výpovědi o biologickém aspektu lidské přirozenosti nejrelevantnější. Zvláště jej zaujalo například esovitě zahnutý páteře naznačené už v tomto období, pak opět mizející a objevující se až po osvojení si bipední chůze, která se podle Portmanna děje napodobením. Portmann se velmi detailně zabýval známým případem zvlčilých dětí v Indii (Singhovu, 1944, knihu opatřil obsáhlou předmluvou), u nichž skutečně nedošlo k vývoji dvou typicky lidských znaků – řeči a vzpřímeného postoje – a cituje v této souvislosti i obdobné starší případy referované v Komenckého *Velké didaktice*. Embryonální či fetální přítomnost některých charakteristik dospělého organismu byla v minulém století častým tématem diskusí v souvislosti s Darwinovou teorií (například vývoj opěrných mozolů u velbloudích či pštrosích fétů). Pro Portmanna je lidský embryonální a fetální vývoj náčrtem vývoje k budoucímu lidství, přičemž k plnému rozvoji všech znaků je nutný vliv společnosti a celého kulturněhistorického dědictví. Portmann velice podrobně rozebírá ve shodě s Bolkem i analogičnost lidských (dospělých) morfologických proporcí s proporcemi fétů či malých mláďat antropoidních opic (analogie jde až třeba k patternu ochlupení shodnému s novorozenci mláďaty gibbonů – celé tělo až na křtici vlasů holé). Člověk je z tohoto hlediska jakousi neotenicou formou primátů rozmnožující se za současného přetrvávání juvenilních znaků (i duševních – právě celoživotní zvědavost, hravost a schopnost učení dosti podstatně zakládá lidství).

Portmann, stejně jako valná většina ostatních autorů, pokládá řeč za nejdůležitější typicky lidský znak. Zdůrazňuje v této souvislosti i některé anatomické zvláštnosti člověka, jež lze interpretovat jako adaptace k řečové vokalizaci. Jsou to zejména relativně široké propojení nosní a ústní dutiny jakožto společného ozvučného prostoru a uzavřená forma zubního oblouku, která se nemění ani nahrazením mléčných zubů stálými (u antropoidních opic nevyrostají stálé zuby na místě mléčných, ale tvoří nový oblouk vně původní řady mléčných zubů). Schopnost řeči se stává v Portmannově pojetí teprve svou aktualizací tím, co konstituuje lidství. Pro individuální zlidštění je získání řeči nejzásadnější událostí. Při učení se řeči hrají důležitou roli vokalizační monology kojenců, jež ovšem mají svou výrazovou funkci omezenou na odražení jejich nálad a vnitřních hnutí. Na osnově této vokalizace obsahující nejrůznější fonémy včetně těch, které dítě ve svém mateřském jazyce nebude nikdy potřebovat, ale které se namnoze vyskytují v nejrůznějších jiných jazycích, se poté její redukcí na základě slyšeného a aktivním napodobováním vytváří vlastní řeč. Jedná se zde o aktivní a velmi pracný proces tvůrčí povahy, jenž zpočátku nakládá s podněty ze strany řeči dospělých velice volně. Teprve po prvním roce se jednotlivé slovo stává víceméně závazným a přestává zároveň být „celou větou“. Výrazy nálad i jednotlivá sdělení se zvolna vtláčují do šablony jedné konkrétní řeči. Lidská řeč (včetně „řečí“ posunkových) se v Portmannově pojetí liší od zvířecích zvuků především svým symbolickým charakterem. Portmann odlišuje „spontánní“ výrazové prostředky, jako křik, podupávání, výhružná gesta, jakožto geneticky fixované od „ovládaných“, tj. od vlastní řeči spočívající na zděděné schopnosti a společenské tradici. Na pomezí obou kategorií by se našel například smích a pláč. Oba tyto pro lidskou komunikaci vysoce důležité jevy tvoří prakticky lidské specifikum, jejich dokonalá analoga u zvířat nenajdeme.

Ve shodě s mnoha dřívějšími autory zdůrazňuje Portmann i význam osvobození ruky pro manipulační činnosti, zapříčiněné a umožněné vzpřímeným postojem. Zdůrazňuje, že k osvobození ruky dochází již v kojeneckém věku, kdy není využívána k přichycování na srsti matky jako u ostatních primátů, ale má od samého počátku volnost k manipulačním cvičením a později ke hře. Člověk je v Portmannově pojetí jediná bytost, která má ve velmi výrazné míře nejen

přírodní, ale i kulturněhistorický aspekt; podstatnou složku své „přirozenosti“ získává až během „humanizačního procesu“ v sociálním prostředí. Jakkoli podíl tradice a sociálně předávaných dovedností není u vyšších zvířat zdaleka nulový, je tento aspekt u člověka zcela neporovnatelně hypertrofován. Člověk je pro Portmanna úplně novou životní formou, pro niž hraje historický aspekt jejího bytí, v individuální i kolektivní formě, zcela rozhodující roli. Ve shodě s antickými předlohami vnímá Portmann člověka jako bytost „otevřenou světu“, zvíře jako vázané na své okružující světy, na svůj „Umwelt“. Člověk má velmi rozvolněnou formu vztahování se k světu a jeho jednotlivostem, zcela odlehlé či skryté věci mohou nabývat významu, může jim být propůjčen. Stejně tak zdůrazňuje Portmann lidskou svobodu a volnost, která je ve srovnání i s nejbližšími antropoidními opicemi podstatně větší.

V otázce původu člověka rozlišuje Portmann mezi obecnou teorií evoluce a jejími teoriemi speciálními. Obecnou teorií evoluce míní tezi o tom, že podobnost forem nejrůznějších živých organismů je podmíněna jejich příbuzností, jejich descendencí ze společných předků. Proti takto formulované obecné teorii evoluce nemá Portmann námitek a zdůrazňuje, že v této sukcesi podob živých organismů v čase lze vidět jediné plauzibilní vysvětlení jejich podobnosti. Právě skrze tuto po stránce příčin sice nevyjasněnou, ale přesto jistou existenci skrytého genetického pouta mezi organismy nabývající celá historická dimenze zkoumání minulých životních forem smyslu. Speciální teorie evoluce, vysvětlující či domnívající se vysvětlovat konkrétní mechanismus historického vzniku nových forem, mají v Portmannově pojetí pouze charakter hypotéz. Portmann si byl dobře vědom sociomorfního charakteru Darwinova učení, zejména pak přenosu představ o konkurenci, „přežívání zdatnějších“ a boji o přežití ze společenské roviny viktoriánské Anglie do živé přírody. Přírodní výběr jakožto praktický důsledek těchto tendencí je pak pro Darwina základním motorem evoluce a představa boje o přežití se později v podobě sociálního darwinismu vrací na společenskou rovinu už „posvěcena“ přírodními vědci a má povahu přírodního zákona, o němž nemá význam diskutovat. Portmann jako blízký přítel Jungův ostatně dobře znal jeho učení o projekcích a jejich významech v duševním životě člověka i poznávacím procesu. Také zdůrazňuje význam obecného duchovního klimatu doby a „před-

sudků“, které formují přístup k tak delikátní věci, jako je zkoumání původu člověka přírodovědeckými prostředky, zvláště když lidské fosilie představovaly vždy nálezy sporadické a v podstatě raritní. Darwinismus, neodarwinismus i dílo Pierra Teilharda de Chardin Portmann řadí k speciálním teoriím evoluce. Teilhardovu koncepci kombinující a směřující stanoviska přírodovědecká i náboženská Portmann odmítá, stejně jako mechanistické koncepty neodarwinistické, ne snad proto, že by neměl vědu i náboženství za legitimní metody lidského poznání, ale pro Teilhardovo svévolné míšení diskurzů, kdy přechod od jedné platformy ke druhé není v podstatě rozeznatelný.

Portmann na rozdíl od řady svých současníků neodvozoval původ člověka z bezprostřední blízkosti antropoidních opic, ale pokládal vývoj obou čeledí, Hominidae a Pongidae, za konvergentní a mnohé znaky, například podobný typ ontogeneze či větší tělesná velikost, které člověka s antropoidními opicemi spojují, za paralelně vzniklé. V jeho pojetí se obě skupiny oddělily v oligocénu, tj. asi před 15 až 30 miliony let. Zejména v době mezi oběma válkami stál Portmann s tak vysokým časovým odhadem zcela osamocen a teprve pozdější výzkumy ukázaly, že svými odhady byl minulé realitě možná blíže než valná většina jeho současníků. Společného předka Pongidů a Hominidů vidí Portmann jako nějakého dosud fosiliemi přesvědčivě nedoloženého malého primáta. Pochopitelně z toho vyplývá i primární původnost lidské sociability, jejíž kořeny se zřetelně táhnou do daleké minulosti. Už skrze biologickou argumentaci se tak jeví například Rousseauovy argumenty o „společenské smlouvě“ jakožto rozumovém a volním aktu a o solitérním životě „původního divocha“ jako zcela nepřesvědčivé. Otázkou u člověka tedy nezůstává vznik a důvody sociálního způsobu života, nýbrž spíše jeho původní forma. Tento problém není řešitelný ani bedlivým studiem zvyků a sociální struktury tzv. „přírodních národů“. Tyto sociální struktury představují už dosti komplikované kulturní dědictví, a nejsou tudíž shodné se societami zvířecími, jejichž kontinuita je zajišťována dědičností, ne (nebo jen v nepatrné míře) kulturní tradicí. U člověka v zásadě neznáme žádný přirozený stav – všechny stupně jeho sociálního strukturování lze chápat pouze jako přírodě odcizený a jí protipostavený svět, „opus contra naturam“. Stejně jako v individuální ontogenezi vidí Portmann i v lidské fylogenezi

proces v živočišné říši ojedinělý. V obou přísluší zkoumání raných fází převážně biologickým disciplínám, pokud je však vnímán jen jejich biologický aspekt, zůstávají nesrozumitelnými. Uspokojivé vysvětlení dostávají oba procesy teprve tehdy, známe-li „dospělou“ formu, a to ontogeneticky i evolučně. Stejně jako v ontogenezi a ve fylogenezi se vyvíjí současně přírodní i kulturní aspekt člověka.

Portmann si rovněž všímá analogií mezi procesem evoluce biologické a evoluce kulturní; i v ní lze najít skutečnosti korespondující s pojmy jako „dědičnost“, „mutace“, „selektce“, „izolace“ atd. Zatímco interpretace kulturněhistorického procesu předávání tradice z generace na generaci a jejího modifikování nikdy nepředstavovala obzvláštní interpretační problém, problematika biologické evoluce byla vždy (pokud byla vůbec zohledňována) podstatně ožehavější. Týká se to zejména vysvětlení vlastního mechanismu evoluce, faktorů, které při ní hrají podstatnou roli. Tato větší obtížnost je podle Portmanna snadno pochopitelná, neboť biologie je konfrontována s procesy, které probíhají bez lidského přičinění a zhusta i mimo oblast lidského vlivu. Tyto procesy musejí být nejdříve pojmově uchopeny, což už samo o sobě představuje interpretaci, popřípadě dezinterpretaci (pro jistotu by dnes bylo lépe hovořit spíše o interpretacích více či méně destruktivních). Jinak je tomu u procesu historického; zde jsou nám činy, ideje a artefakty, s nimiž přicházíme do styku, přece jen mnohem bližší (byť by i pocházely ze vzdálených kultur) než mimolidská přírodní jsoucna. Biologickou a kulturněhistorickou evoluci však Portmann pokládá přes všechny paralely za dva v principu zcela odlišné historické procesy. Toto striktní rozlišení bylo způsobeno a posilováno zejména dobovým kontextem – Portmann jako pamětník obou světových válek a jejich propojení biologické a politické argumentace, ať už ve vulgárně sociodarwinistických či rasových teoriích, viděl silně neblahý vliv tohoto míšení diskurzů a krátkého propojení dobových biologických teorií s prakticko-politickými maximy. Historickou evoluci nelze podle Portmanna chápat a vysvětlovat skrze evoluci biologickou už proto, že proces hominizace – vznik řeči a tradice – leží z dnešního hlediska v minulosti a představuje tajemství *sui generis*. Tajemství představuje z toho důvodu, že ve fosilních zbytcích, byť by byly jakkoli četné, nezanechal žádné relevantní stopy a cestou paleontologického výzkumu není sobě adekvátním způsobem nahlédnutelný.

PANYCHIDA ZA NĚMECKOU BIOLOGII

Vždy jsem měl neobyčejně dobrý vztah k tradici německé, či lépe řečeno kontinentální biologie a byl jsem rozmrzen jejím zánikem a převrstvením mnohem plošší a myšlenkově chudší anglosaskou koncepcí. Bylo mi sice jasné, že takové biologické koncepce, z nichž vyrostla řekněme Portmannova přírodní estetika či Lorenzova klasická etologie, byly jakýmsi způsobem nutně zakotveny v německém myšlení jako celku a po jeho selhání a diskreditaci poslední válkou postupně uschly jaksi „nutně“, nenapájeny už z původních zdrojů. Po vzoru věřících všech denominací jsem si však vždycky říkal, že základní koncepce byla správná a jen politováníhodné deformace a excesy ji překroutily a zničily. Bylo třeba cesty do malajských pralesů, abych si tam uvědomil, že chyba byla hlubší, že evropský a německý vývoj šel k oběma válkám a nacismu zákonitě a německé myšlení zaniklo po právu, byť Portmann či Hesse nejen nikoho neplýnovali, ale ani k tomu sebevzdáleněji nikoho neponoukali. Kulturní úpadek, potlačující, byť nezáměrně, špičky v umění i naukách, oplošťující jazyk a roztáčející jen potleskoměry a registry průměrnosti, je přece jen menším zlem, protože zajistí uje v zemi pokoj, byť poněkud nahnulý, a nikoli neustálý svár (ten se, lépe řečeno, vyžije v „pěně dní“ a nemusí potřebovat větší hlubiny a být znovu „otcem všech věcí“). Z tohoto důvodu už mi nepřijde líto, že jsem se se svými žáky za několik málo dekád přesunul do kategorie podobající se studiím o klasickém Řecku: také se zabýváme již mrtvým korpusem spisů v jazyce, kterému skoro nikdo nerozumí, který obsahuje sice mnoho zajímavých myšlenek, ale stává se nepochopitelným i v zemi, kde se tímto jazykem či jeho pozdějšími stadii dosud mluví. Píší-li zde „německé“ myšlení, je tím myšleno vlastně celé myšlení kontinentální, byť zejména v oblastech, kde němčina byla alespoň publikačním či pro vzdělance vedoucím jazykem, rozmanité paralely lze nalézt i v Rusku, Francii, ba i v některých proudech myšlení britského. Sláva i pád německé filosofie i dalších škol, které měly vlastně charakter minoritních náboženství, byť se chápaly tu jako akademicko-filosofické, tu jako umělecké, tu jako psychologické či všereformátorské, v zásadě spočívala v tom, že jejich zakladatelé udělali ze své osobní mytologie obecně závaznou kosmologii: to se děje částečnou logizací, která ovšem nemůže být úplná,

musí zbývat ještě něco poezie a slovní magie, aby věc neztratila sílu (tyto tendence jsou i v tradici starořecké, zejména platónské). Ti, kdo tento myšlenkově-básnický svět nesdílí, jsou vyňati z počtu lidí v užším slova smyslu – jsou to jacísi odpudiví pololidé, neprobuzení lidé, lidé druhého řádu, podlidé. Status lidství v plném slova smyslu vlastně přísluší jen mistrovi a jeho žákům a smysluplnou reakcí jiných by bylo se k nim buď bezvýhradně přidat (pokud to vůbec lze, rab je rabem jaksi bytostně), nebo je jako vyšší bytosti uctívat. Jedná se o jakousi velmi umnou, ale v něčem i zjevně nabubřelou a průhlednou sebeadoraci, Jung by řekl psychickou inflaci – Klímův egodeismus je toho velmi vtipnou, byť asi jen zčásti chtěnou karikaturou (podobné sebezbožnění, ač spíše na celonárodní úrovni s císařem v čele, má zcela nápadné paralely v Japonsku, které vedlo s Německem zcela paralelně vzestup a pád za obrovského vzepětí a vyprodukovalo i srovnatelný typ vzdělaného estetizujícího oficíra s přesným kodexem chování). Takováto koncepce, kdy je „ten jiný“ ukrácen na lidství, přináší s sebou nutně boj, protože je to jediná cesta, jak si zachovat stopy vlastní důstojnosti, nechce-li mluvčímu začít rovnou líbat nohy. Boj vzniká i z druhé strany – vždy je nutno ty nehodné i v rámci dosavadní „špičky“ odhalovat a vylučovat (Aušvic byl něčeho podobného až poslední a všem do očí bijící instancí, proces sám však byl rozšířen všeobecně). I kdyby Německo bylo válku vyhrálo, pokračoval by boj, řekněme mezi různými frakcemi SS, nepochybně dál. Nejde totiž o to, udržet kus moci, jde o moc celou, planetární, nebo lépe řečeno kosmickou (Hitler řadukrát opakoval, že pro nacionální socialismus bude lépe, když zanikne, než aby zvítězil jen na omezeném území), jde o to, kdo bude vzorem, exemplárním jsoucím, člověkem „an sich“ (je také pozoruhodné, jak ti nemnozí, v nichž německé myšlení přežívá dodnes, jsou nedůtkliví, svárliví, sebestřední a v mezilidském styku neschůdní, třeba oproti normovaným, neproblémovým a myšlenkově většinou nezajímavým neodarwinistům anglosaského typu, s nimiž se dobře spolupracovat dá). Je zde, trochu podobně jako ve staré Indii, neustále zapotřebí rozlišovat mezi vyšším a nižším a usilovat o stále vyšší mety, v posledku i nadlidství. To vedlo místy k neuvěřitelnému vzepětí myšlenkovému i uměleckému, ale za cenu balancování na okraji propasti a napínání všeho, včetně jazyka, až k prasknutí – některé z květů tohoto počínání jsou čarokrásné, ale

i čímsi choré. Po válce rozlišování mezi vyšším a nižším začalo celosvětově rychle mizet – nejdřív v případě ras, ale pak i v umění a dnes jsou dávno zrušena i oddělení pro studium vyšších a nižších rostlin či vyšších a nižších hub: znalci nižších hub se nepochybně cítili ukráceni na důstojnosti. Hlavním zdrojem podobných distinkcí se celosvětově staly Tolkienovy spisy: je to zcela podobné, jen „povolené“ (je velmi pozoruhodné sledovat osudy „paraněmeckých“ proudů v anglickém myšlení – bylo jich dost, pomysleme jen na Houstona Chamberlaina, byť hlavní protiproud, vázaný na demokratickou tradici, který hierarchie nerozlišuje, se nakonec prosadil). V této souvislosti budiž znovu připomenut Portmannův pojem ranku: v biologii první a jediný pokus nějak formalizovat pocit, že některé živé bytosti jsou vnímány jako vyšší než jiné (Portmann ovšem nikdy neprosazoval, že by se plži měli utlumit ve prospěch orlů: ti by odumřelou trávu a listí jistě ve své podsluneční povýšenosti odmítli odklízet). Poté, co rozlišování přestalo, máme sice exkrementy v galeriích, zato mír a stabilitu. Exkluzivní svět německých univerzit, kde se pár vyvolených obíralo nejcentrálnějšími otázkami bytí v roli duchovních knížíat nového věku (či si to alespoň myslelo), je ten tam, ale svět, kde je cílem vysokoškolský diplom pro polovinu populace, získej jak získej, není tak výbušný, jako byl ten někdejší. Po válce až do osmdesátých let svět německého myšlení ještě přežíval v těch, kteří se myšlenkově formovali před válkou, podobně jako staré stromy v tzv. „pastevních lesích“ ještě stojí, mohutné a důstojné, ale nové semenáčky už stačil dobytek všechny vypást – až zmizel docela, nikoli žít, ale už jen studován. Novověká Evropa, alespoň ta kontinentální, definitivně skončila v roce 1945 v troskách Berlína a je smutnou skutečností, že Hitler byl v mnoha směrech její kvintesencí a neblahým, leč legitimním vyústěním. Šedesát let poté je možno si otevřeně říci, že Třetí říše nebyla ve své podstatě „zneužitím“ nápadů řady německých myslitelů, ale mnohem spíše jejich realizací, byť extrémní. K jejímu porážení došlo právem, neboť každé živé bytí je sice v hloubi sebe sama nevývratně přesvědčeno o vlastní hodnotě, ale mělo by to říkat nanejvýš velmi přitlumeně: systemizovaná vypínavost a arogance tohoto typu si přes všechny své mrazivé a udivující výkony „koleduje o přesdržku“, neboť se postavila na božský piedestal rozhodování – zapomněla, že není instancí posledního soudu a že možná nenahlédá,

proč Bůh či svět učinili ty, kdo se jí nelíbili. Od těch dob může kontinentální Evropa v zásadě duchovně přežívat jen z milosti Ameriky, své podivné dcery za oceánem, a každý záchvěv někdejších myšlenek, byť sebebenignější, se dá odmávnout jako „fašistoidní“ s odkazem na holokaust. Uprostřed deštného pralesa, obklopen motýly, kteří ještě před nedávnem v Portmannově smyslu zvnějšňovali svou niternost v krásných barevných ornamentech a teď musejí být produktem mutačních a selekčních mechanismů, jsem si uvědomil, že Portmannovo učení nutně odumírá ve světě, kde jeho kořen uschl, a právem.

PORTMANN V ČECHÁCH

Pokud je z ústního podání známo, na Portmannovo dílo u nás jako první poukázal filosof a psycholog Jiří Němec, jedna z klíčových postav českého intelektuálního disentu šedesátých až osmdesátých let a českého intelektuálního života této éry vůbec.¹ Řečený muž neprosul ani tak nějakým rozsáhlým dílem, jako spíše neobyčejnou sečtělostí a zcela nepředstavitelným přehledem po odborné literatuře (ve Vídni, kde jsme spolu v osmdesátých letech v exilu vedli místní odbočku české Společnosti pro vědy a umění, jsem měl možnost tento jeho aspekt, zahrnující i přesné citace stránek z paměti, často obdivovat). Jiří Němec se zasadil o to, že Zdeněk Neubauer a Václav Benda přeložili do češtiny knihu *Neue Wege der Biologie*, která „vyšla“ v několika málo strojopisných exemplářích, dnes vzácné bibliofilii, pod názvem *O nové horizonty v biologii* jako svazek 73 v edici Expedice Olgy Havlové. Tento samizdat, který se mi roku 1980 dostal na jedinou noc do rukou, stačil spolu s jednou dvouhodinovou přednáškou Zdeňka Neubauera (snad na podzim 1979)

¹ Krom toho pobývali u Portmanna v šedesátých letech na stáži i dva čeští zoologové, kratší dobu Zdeněk Veselovský a delší Leo Sigmund, jako studenti teologie byli v roce 1947 rektorem Portmannem imatrikulováni Jan Milíč Lochman a Jan Heller (později u něj konali i zkoušku z antropologie) a J. M. Lochmanovi, v době Portmannovy smrti basilejskému rektorovi, připadla povinnost Portmanna pohřbit a mluvit nad jeho rakví.

zcela změnit moji životní trajektorii. Představa, že na Západě je provozována i takováto biologie, kterou komunisté ve své všeobecné zhovadilosti zakazují, mi od té doby nedávala spát – netušil jsem ovšem, že se jedná o fenomén téměř singulární, poslední okouzlující květ mizející myšlenkové posloupnosti. Po revoluci roku 1989 se zdálo, že nově založená Katedra filosofie a dějin přírodních věd na PŘF UK Praha se stane centrem, z něhož se portmannovská biologie rozšíří pokud ne celoplanetárně, tedy alespoň rozhodně střeoevropsky. Jakkoli se dnes může podobný nápad zdát výstředním, tehdy se tak rozhodně nejevil: celoplanetární kolaps komunismu s jeho nepředstavitelným nahromaděním moci a výzbroje dával materiál k nejrozmanitějším očekáváním, z nichž ústup či zánik neodarwinismu dawkinsovsko-wilsonovského typu byl z těch relativně strážlivých a okrajových: když se podařilo zdolat medvěda, bohda se podaří ulovit i sysla... V celkové atmosféře skonání věku a dobových hesel o vítězství „pravdy a lásky nad lží a nenávistí“ se očekával nový začátek jaksi ve všem a celoevropsky, možná i celosvětově. Jakkoli portmannovská biologie budila v prvních letech neobyčejný zájem nejšířších řad studentů a lokálně byla po řadu let rozšířenou a známou alternativou, byla postupně s napojováním společnosti na informačně-postindustriální západní civilizaci zatlačena do pozice okrajového a historizujícího proudu. Vzhledem k tomu, že německé filosofické a biologické myšlení vlastně již odumřelo, nemá se „portmannismus“ jak napojit na nějaký obecně přístupný myšlenkový zdroj (o této problematice v předešlé kapitole). Také podle logiky sociomorfního modelování v biologii lze téměř se strojovou jistotou očekávat, že chod přírody bude vysvětlován analogicky k chodu společnosti: co je konstitutivní pro společnost, musí být *eo ipso* konstitutivní i pro přírodu (při změně se pak v podstatě náhle hrouť jedno i druhé – struktura společnosti i její biologie). Podobně jako je cílem občana být informačně šířen vědeckými citacemi, obrazovkami a stránkami ilustrovaných časopisů a internetu, je zcela analogicky cílem genu šířit se v maximálním počtu kopií (duha harmonie se pak opět klene nad světem, jak v přírodě, tak ve společnosti – motýlkové to dělají také tak, a tudíž jednáme správně – jaksi nám uchází, že jsme si z obrovské samoobsluhy jevů dramatu světa vybrali právě to, co se nám hodilo, a ostatní zametli pod koberec). Kdo na tomto rejdní dostatečně neparticipuje, vlastně ani

není, je mrtev už zaživa, spojení s jinými, lidmi i geny, jsou čistě účelová k tomuto cíli. Tento zmodernizovaný odvar z Hobbese lze už dnes neustále slyšet i na informačních „kanálech“ pro lid typu „National Geographic“ – zatímco dříve bylo lidu povoleno sledovat ošemetnou ladnost lovícího geparda „an sich“, dnes k tomu dostane stále se v různých permutacích opakující výklad o válce genů s pronikavostí, jaké nedocílily ani propagandy totalitních myšlenek. Ještě více je pro mne překvapením, že Portmannovo učení se neujalo ani v ekologických a ochránářských kruzích, pro něž by se zdálo být svým zdůrazňováním „umělecké“ hodnoty a komponovanosti živých organismů mimořádně vhodným. Nakonec kupodivu vždy argumentují dubiálním profitem z pralesa, nosorožce či řasy. Portmannovská biologie se neprosadila nepochybně také proto, že je příliš málo manipulativní (není to vědění směřující k ovládnutí, *Herrschaftswissen*), svým šetrným a celostním přístupem vybízející spíše k nezasahování či kontemplaci (i environmentalistika a ochrana přírody jsou dnes neobyčejně manipulativní, plně intervencí: „to právě“ je třeba množit pandy velesofistikovanou asistovanou reprodukcí s dělením zárodku v raných stádiích, nežli uvažovat o smyslu jejich kontrastní kresby). Na osudu Portmannova učení jsem si s mimořádnou naléhavostí uvědomil, jak podoba společnosti fatálně determinuje podobu nauky o živém, která je v ní prováděna. To s sebou přináší i specificky strukturovaný jazyk, v němž nelze vlastně myslet ani jinak, podobně jako v Orwellově *newspeaku* se vlastně žádné diferencovanější kacířství smyslet nedalo. Je otázka, zda hektická a sebevyprazdňující, ale přece jen jaksi bezpečná, blahobytná a relativně nenásilná forma společnosti nestojí jako přece jen menší zlo za takovouto přechodnou obět – cena míru je vysoká, cena života také: platí se za něj vlastně životem samým. O to důležitější je, aby se, jako teplomilné druhy v glaciálním refugiu někde za větrem, udržovaly ostrůvky jinakosti. Portmannovy myšlenky navzdory tomu, že se nestaly převažujícím paradigmatickým celoplanetárně, ba ani lokálně, se v Čechách dočkaly řady znalců a pokračovatelů z řad mladých vědců biologických i humanitních. Jmenujme je zde, sestupnou řadou podle věku: Karel Stibral, Jiří Neustupa, Karel Kleisner, Marco Stella. „Otcové zakladatelé“, po smrti Jiřího Němce tedy Zdeněk Neubauer a autor této stati, mohou mít radost, protože vědomosti uložené v lidech patří k nejživotaschopnějším:

na rozdíl od jiných médií je nelze vymazat jinak než podřezáním krků, a v ohrožení aktivně utíkají, či se skrývají.

DOPORUČENÁ LITERATURA

Z prací o Portmannovi či na portmannovská témata v českém jazyce či od českých autorů lze jmenovat zejména tyto (drobnější články, kapitolky, zmínky a glosy jsou zde vynechány, u téhož díla je citováno vždy jen poslední vydání):

- Portmann A.: *Nové cesty biologie* (přel. V. Benda a Z. Neubauer). Str. 51-161 (sv. 7), 6-111 (sv. 8) v: *Ke 100. výročí narození Adolfa Portmanna (1897-1982)*. Scientia et Philosophia 7, 8. Praha, Jůza a Jůzová, 1997 (v témže dvojčísle: Komárek S.: *Kapitoly o Portmannovi*, 7: 4-37, Neubauer Z.: *Esse obiectivum – esse intentionale. Cestou k fenomenologické biologii*, 8: 113-160).
- Neubauer Z. (1992): *O houbách. Meditace lesní či autobiologická*. Str. 110-117 v: *Laudatio Z. N., Sborník k padesátinám Zdeňka Neubauera* (J. Dočkálková ed.), Praha, CTS.
- Neubauer Z. (2002): *Biomoc*. Praha, Malvern (kap. *Biologická estetika Adolfa Portmanna*, str. 172-216, kap. *Biomoc*, str. 228-272).
- Komárek S. (2004): *Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy*. Praha, Dokořán (zejména kap. *Povrch, skrytost, podobnost, příbuzenství*, str. 9-17, *Celostní kresby a Portmannova koncepce*, str. 113-121, totéž str. 10-17, 99-106 v angl. vydání: *Mimicry, aposematism and related phenomena*, München, LINCOM, 2003).
- Komárek S. (2006): *Adolf Portmann (1897-1982) – k stému výročí narození*. Str. 77-82 v: *Hlavou dolů. Eseje o přírodě a společnosti*. Praha, Dokořán.
- Komárek S. (2008): *Příroda a kultura. Svět jevů a svět interpretací*. Praha, Academia.
- Komárek S. (2008): *Obraz člověka v díle některých významných biologů 19. a 20. století* (kap. *Adolf Portmann*) v: Komárek S.: *Obraz člověka a přírody v zrcadle biologie*. Praha, Academia, 2008 (v tisku).

Stibral K. (2006): *Darwin a estetika. Ke kontextu estetických názorů Charlese Darvina*. Červený Kostelec, P. Mervart (zejména str. 130-140 v kap. *Biologizující estetika*, v témž svazku esej K. Kleisnera: *Biologické omalovánky aneb „Volte Portmanna!“*; str. 153-157).

Holandsky bylo vydáno slovníkové heslo:

Komárek S., Verhoog H. (1994): *Adolf Portmann*. Kritisch Denkerlexikon 17: 1-15. Houten, Zaventem, nakl. Bohn, Stafleu, Van Loghum.

Sekundární literatura o Portmannovi:

- Grene M. (1968): *Approaches to a philosophical biology*. New York, London, Basic Books.
- Illies J. (1976): *Das Gebeimnis des Lebendigen. Leben und Werk des Biologen Adolf Portmann*. München, Kinder (2. vyd.: Herder-Bücher Nr. 873, Freiburg i. Br., 1981).
- Koehlin F. (2004): *Don Quijote der Laboratorien*. Basler Wochen-Zeitung 10. 6. 2004.
- Kugler H. (1967): *Philosophische Aspekte der Biologie Adolf Portmanns*. Basel, Academia.
- Münch B., Fringeli V. (ed.) (1997): *Adolf Portmann. Zum 100. Geburtstag*. Uni Nova, Wissenschaftsmagazin d. Univ. Basel 79/80.
- Stamm R. A., Fioroni P. (1983): *Adolf Portmann: ein Rückblick auf seine Forschungen*. Verh.Naturf.Ges.Basel 94: 87-120.
- Wahlert G. v. (1972): *Adolf Portmann. Versuch einer Würdigung*. Basel, Reinhardt.

APENDIX

Dva dopisy Martina Heideggera Adolfu Portmannovi²

Bizarní shodou okolností se mi podařilo v roce 2002 najít v Portmannově archivu v knihovně Basilejské univerzity dva dosud zřejmě nepublikované dopisy M. Heideggera Portmannovi (v téže složce se nachází i Portmannova korespondence s K. Jaspersem, ostatně jeho univerzitním kolegou, její obsah je však zcela všední). Oba Heideggerovy dopisy jsem na místě opsal (kopie nebylo z technických příčin možno pořídit), dobře věda, že mým pražským přátelům udělají stejnou radost jako terénnímu biologovi dva dosud neznámí exotičtí nosatci ze Šalomounových ostrovů. Portmann se, byť okrajově, o fenomenologii zcela jistě zajímal: Husserla mu zprostředkoval zejména jeho přítel Silvasi (Portmann byl neobyčejně sečtělý také ve filosofii francouzské, zejména oblíboval Raymonda Ruyera a existencialisty). Překvapivý je i neobyčejně uznalý tón, s nímž mnohdy dosti kritický Heidegger hovoří o výsledcích Portmannových bádání (názvy knih doplněny mnou, identifikace první z nich je vysoce pravděpodobná, druhé téměř jistá). Tímto bych chtěl poděkovat basilejské univerzitní knihovně a zejména prof. Rogeru Alfredu Stammovi, správci Portmannovy pozůstalosti, že mi umožnili práci v Portmannově archivu a tím i dali možnost stát se vehikulem tohoto neočekávaného nálezu.

Stanislav Komárek

² Vyšlo v rámci: J. Novotný (ed.), *Studie k prostorovosti 3*, Ermat, Praha 2007, str. 171-175.

I.

Freiburk v Breisgau 21. III. 1948

Velevážený pane profesore Portmanne!

Vaše kniha³ mne nesmírně potěšila. Prosím Vás o prominutí, že za ni děkuji s tak velkým zpožděním. To, že badáte bezprostředně z otázek dnešní filosofické biologie – antropologie, namísto (jak se obvykle děje) nahodilého citování filosofické literatury, je pěkné a příkladné.

V těchto oblastech bádání jsem až příliš laik, než abych si mohl dovolit nějaký úsudek. Při bohatství moderních výsledků a obtížnosti jejich exaktního zvládnutí je pro někoho v mém věku vyloučeno to ještě v nějaké míře sledovat.

Avšak Vámi zpracovávané problémy jsou dostatečně podnětné k tomu, aby nadchly mladší generaci. S nejlepšími přáními pro Vaši práci Vás zdravím.

Váš oddaný
M. Heidegger

II.

Freiburk v Breisgau 28. února 1948

Milý, vážený pane Portmanne.

Jsem nesmírně rád, že vlastním Vaši knihu⁴ a srdečně Vám za to děkuji. Čtu si v ní jen pomalu. Ten velký výzkumný výsledek většina nejprve přehlédne, jelikož nepozná, že všechny výsledky se sbíhají

³ Zřejmě *Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen*. Basel, Schwabe, 1944.

⁴ Téměř jistě *Die Tiergestalt. Studien über die Bedeutung der tierischen Erbeinung*. Basel, Reinhardt, 1948.

ve způsobu vidění/nahlížení.⁵ Ten, kdo přináší takovéto výsledky, má většinou velmi svízelnou pozici. Nejprve se namítá, že měřeno obvyklými kauzálními metodami z toho nic nevychází. Poté, jakmile se to vidí, se vysloví mínění, že to je vlastně samozřejmé. Tím vším však prostupuje veliké úsilí nenadále a neomylně pracovat na jiném způsobu vidění, tzn. pracovat na budování proměněného vztahu ke světu, aniž bychom znali jeho skutečného stavitele. Avšak doposud dominantní chemismus organických funkcí čím více proniká do extrémů atomárního, tím více jde do vnějšího. Viditelné v nejširším smyslu je naproti tomu nitro, dokonce i nitro živoucího zvířete. Nesmíme nic prorokovat: avšak smíme předvídat, že jednou přijde doba, kdy to, co Vy dnes zahlížíte a zastáváte, se již nebude muset prosazovat proti tvrdošijnosti ostatních, kdy spíše člověk se uchýlí přímo k tomu, aby to mohl zakusit, že byl doposud dlouho na útěku před tím nejbližším, co se mu odpíralo jakožto jeho svět.

Přeji Vám dobré prospívání Vaší poctivé práce a doufám, že brzy opět dojde k rozpravě. Se srdečným pozdravem

Váš
Martin Heidegger.

5 Věta má možný jiný výklad, který je opačný: „všechny výsledky splývají ve způsobu vidění/nahlížení“.